

A pozsonyi Mária-oszlop mint *trophaeum*

Galavics Géza gazdag és szerteágazó tudományos életművének egyik fontos szegmensét képezik a Habsburg-uralkodók magyarországi képzőművészeti reprezentációjával kapcsolatos publikációi.¹ Jelen tanulmány ennek a témakörnek egy kevésbé ismert aspektusát vizsgálja, s az I. Lipót által 1675-ben Pozsony főterén felállított Mária-oszlop történetét mutatja be, tisztelegve a szerző egykori *Doktorvaterének* emléke előtt.

A francia királyokkal szemben a Habsburg-uralkodók szerepfelfogását és imázsát nem annyira a *gloire*, a dicsőség, hanem a *humilitas* erénye, egyfajta szerénység és vallásos buzgalom határozta meg – legalábbis 16–17. századi reprezentációjukban. Anna Coreth (1915–2008) osztrák történész a Habsburg-dinasztia vallási elemekkel átszőtt politikai ideológiáját *Pietas Austriaca* címmel jelölte.² Ezt a kifejezést már a kora újkori életrajz- és történetírók is használták, s a *justitia* (igazságosság) és a *clementia* (kegyesség) mellett a Habsburg-ház legfontosabb uralkodói erényeként mutatták be, összhangban a középkori fejedelmi tükörökkel. A *Pietas Austriaca* azon a feltevésen alapult, hogy a Habsburg-dinasztiának Istentől elrendelt küldetése megvédeni a Német-római Birodalmat és a katolikus egyházat az eretnekségtől. A hagyomány szerint a Habsburgok őseik, de különösen a „dinasztiaalapító” I. Rudolf (1218–1291) erényei által nyerték el azt a küldetést, amelyet a *Pietas Eucharistica* és a *Pietas Mariana* által kellett teljesíteniük, azaz Rudolf leszármazottainak követniük kellett az ősi példát az eukarisztia imáadásában és Szűz Mária tiszteletében.

A Habsburgok szakrális reprezentációjában és hatalmuk szakrális legitimációjában tehát kitüntetett

szerep jutott a Mária-kultusznak. A Habsburg *Pietas Mariana* egyik legjelentősebb magyarországi emléke az I. Lipót által 1675-ben Pozsony főterén állított Mária-oszlop (1–3. kép). A Szeplőtelen Szűz, azaz a Győzedelmes Immaculata szobrának elhelyezése a Magyar Királyság ekkor még nagyrészt evangélikusok által lakott fővárosának piacterén látványos megnyilvánulása volt a bécsi udvar és a magyar katolikus egyház 1670-es években kibontakozó abszolutisztikus valláspolitikájának, amelynek célja az ország rekatolizálása, a „protestáns eretnekségtől” való megszabadítása volt.

Az osztrák örökös tartományokban és a Cseh Királyságban a Habsburg-uralkodók már a fehérhegyi csatát követően megtiltották a protestáns felekezetek vallásgyakorlatát, az 1606-os bécsi béke azonban a Magyar Királyság területén – a római katolikus vallás sérelme nélkül – szabad vallásgyakorlatot biztosított a nemesek, a szabad királyi városok és a végvári katonaság számára, így az 1660-as évekig Pozsonyban is virágzott az evangélikus gyülekezet.

Pozsony három, városfalon belüli középkori temploma: a Szent Márton-plébániatemplom, valamint a klarisszák és a ferencesek temploma a reformáció idején is megmaradt katolikusnak, míg az evangélikus gyülekezet 1636-ban az uralkodóval is dacolva egy impozáns templomot emelt a város főterén, a városháza mellett. 1658-ban egy második evangélikus templomot is emeltek a város északi részén. Ez utóbbiban szlovák és magyar, az előbbiben német nyelvű istentiszteleteket tartottak.

1 Géza GALAVICS: Barockkunst, höfische Repräsentation und Ungarn. In: *Maria Theresia als Königin von Ungarn*. Hg. von Gerda MRÁZ. Eisenstadt, Institut für Österreichische Kulturgeschichte, 1984. 57–70; GALAVICS Géza: A Habsburgok mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: *Császár és király. Történelmi*

utazás: Ausztria és Magyarország, 1526–1918. Szerk. FAZEKAS István–UJVÁRY Gábor. Bécs, Collegium Hungaricum, 2001. 9–18.

2 Anna CORETH: *Pietas Austriaca: Ursprung und Entwicklung barocker Frömmigkeit in Österreich*. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, 1960.

1. A pozsonyi főtéren (ma Františkánske námestie) álló Mária-oszlop, 1675

A Wesselényi-féle összeesküvés leleplezése (1670) után kialakult belpolitikai helyzetet kihasználva a bécsi udvar és a magyar katolikus egyház rendkívül intenzív rekatolizációba kezdett Pozsonyban, ami a város szakrális térstruktúrájának átalakulásában is megnyilvánult. Ennek első lépése az volt, hogy a városban már 1608-ban letelepített, ám önálló templommal nem rendelkező jezsuita rend 1672-ben megkapta a főtéri evangélikus templomot, amelyet a császári katonaság erőszakkal vett el az evangélikus gyülekezetétől.

A templom katolizálására 1672. szeptember 8-án, Kisboldogasszony ünnepén került sor, amikor Szelepcsényi

György esztergomi érsek – Kollonich Lipót kamaraelnök jelenlétében – Szent Szalvátor tiszteletére konzekrálta a templomot. I. Lipót a templom elvételének folyamatában politikai okokból nem exponálta magát, ám hallgatólagosan minden bizonnyal támogatta azt. Az uralkodó szerepvállalására utal az is, hogy a templom elvételéről szóló evangélikus beszámoló szerint a katolizált templomban egy bizonyos Nádasdy-féle ezüstoltárt helyeztek az evangélikus gyülekezet által korábban emelt ezüstoltárra.³ Itt minden bizonnyal az 1671-ben lefejezett Nádasdy Ferenc hagyatékából származó ezüstoltárról van szó. Az országbíró elkobzott és Bécsbe szállított ingóság-

3 MOLLER.1673. 197.

2. A Szeplőtelen Szűz (Győzedelmes Immaculata) szobra, 1675

3. Monstranciát tartó angyalok az oszlop talapatán

gainak 1672. januári jegyzékében ugyanis szerepel egy közel 25 kg súlyú, 1260 forintra becsült oltár.⁴ Ugyanez az oltár egy 1669-es sárvári inventáriumban is szerepel: eszerint a relief a *Pietät*-t ábrázolta, fölötté az Atyával és a Szentlélek galambjával, körben az *Arma Christit* tartó angyalokkal.⁵ Az ezüstoltár ikonográfiája tehát jól illeszkedett a templom Szent Szalvátor patrocíniumához, s ez lehetett az oka annak, hogy az uralkodó a pozsonyi jezsuitáknak adományozta azt.

A templom státuszának megváltozását a kapu fölötti oromzat is hirdette egykor: a jezsuita rend jelvénye, az IHS monogram alatt a császári-királyi patronátus jele-

ként a kétfejű sas és a magyar címer, valamint Kollonich Lipót bíborosi kalappal ellátott címere is helyet kapott. Mivel Kollonich 1688-ban lett bíboros, a kapuoromzat később, feltehetően 1695. évi esztergomi érseki kinevezése után, a rendház felépítésével egy időben, 1700 körül készült (4. kép).⁶ A „múltat” idéző jelvényeket 1920 körül, immár a csehszlovák állam keretei között radikálisan átalakították: a címereket és a kétfejű sas fejeit lefaragták, és Jézus Szívévé formálták át.

Pozsony rekatolizációjának előmozdítása érdekében az 1670-es években három új szerzetesrend is megtelepedett a városban: 1676-ban, Eleonóra császárné támo-

4 Alfred SITTE: Die Schatzkammer Nádasdy's. *Berichte und Mittheilungen des Alterthums-Vereines zu Wien*, 34. 1899. 87–96; *Uo.* 35. 1900. 66–75; „Armariu[m] 3° No. 1. Ain Silber Altar mit Figurn, in der mitten ein getribneß bilt. 2 1/2, eln hoch, wigk beyleyfig 90. M[ark] die p. 14 fl. – 260.”

5 MNL OL, E 185, Arch. fam. Nádasdy, 59. d. 278r–314v. Sárvár, 1669: „Almariu[m] No. 3. Vagion ebben. 1. Egy nagy ezüst Oltar, az közepib[en] Boldogh Aszsoni képe, az mint Christus Urunkot le

vettek az Keresztfarul, egi Sz: Lélek fölötté, es az Atia [sten] [?] es leghfellyül Iesus neue keőreölötté Angyalok merű ezüstbül üntue, Christus Urunk Kén Szenedese Kezekb[en], az egész Oltar njom 200 Gyrat.” (Köszönöm az adatot Kiss Erikának.)

6 Az oromzat korábbi kialakítását Körper Károly (1845–1923) pozsonyi fényképész 1900 körüli felvétele dokumentálja. Pozsony, Múzeum mesta Bratislavy, Fényképtár, ltsz. 200. (Köszönöm a fotót Štefan Holčíknek.)

4. A pozsonyi jezsuita templom kapuoromzata. Körper Károly felvétele, 1900 körül
Pozsony, Múzeum mesta Bratislavy, Fényképtár, Itsz. 200

gátásával az orsolyiták kapták meg a másik evangélikus templomot, amelyet 1672-ben szintén katolizáltak. Ugyancsak 1676-ban, I. Lipót támogatásával a kapucinus rend is megtelepedett Pozsonyban, s a Mihálykapu utcai Szent Katalin-kápolnát vették használatba.

A harmadik szerzetesrend, az irgalmasok 1672-ben Szelepcsényi György támogatásával hozták létre első rendházukat, ispotályukat, patikájukat és kápolnájukat a várofsalon kívül, a Mihálykapu közelében. Végül negyedikként, 1697-ben, Kollonich Lipót érsek támogatásával a trinitárius rend is megtelepedett a városban, ugyancsak a Mihálykapu közelében.

7 A bécsi am Hof téren álló első és második Mária-oszlop felállítását az Udvari Kamara finanszírozta. Ld. Josef KURZ: *Zur Geschichte der Mariensäule Am Hof und der Andachten vor derselben*. Wien, Brzezovsky, 1904. 10, 14.

A Mária-oszlop felállításának története

Az 1670-es években kibontakozó katolikus expanzió részeként került tehát sor a Mária-oszlop felállítására 1675-ben, mégpedig a három évvel korábban katolizált és a jezsuitáknak átadott evangélikus templom előtt. A talapzaton olvasható dedikációs felirat mellett jelenleg mindössze két forrást ismerünk a Mária-oszlop felállítására vonatkozóan. Ezek egyike az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány *Litterae Annuae* címmel ismert krónikájának 1675. évi kötete, amelyre később térünk vissza, a másik pedig Kollonich Lipót kamaraelnök, s egyben bécsúj helyi püspök 1675. április 23-án kelt utasítása, amelyben elrendelte, hogy a Mária-oszlop költségeit a Magyar Kamara viselje.⁷ Ez a forrás tehát árnyalja az uralkodó megrendelői szerepkörét. A talapzaton olvasható felirat ugyan I. Lipótot nevezi meg a Mária-oszlop donátoraként, a szobor felállítását azonban a források tanúsága szerint valójában Kollonich koordinálta és finanszírozta a Magyar Kamara pénztárából.

Kollonich nemcsak I. Lipót császár egyik legközelebbi bizalmasa és tanácsadója volt, hanem az ellenreformáció egyik „keményvonalas” képviselője is, s ebben a minőségében meghatározó szerepet játszott az 1670-es évek magyarországi rekatolizációs akcióiban. Már a horvát-osztrák származású főpap kamaraelnökké történt kinevezésére is a katolikus restauráció jegyében került sor 1671-ben, hiszen a Magyar Kamara 1527. évi felállításától, azaz több mint másfél évszázadon át, majd mindig magyar arisztokraták, kezdetben főpapok, majd 1608-tól világiak viselték a kamaraelnöki tisztséget. 1672-ben Kollonich irányítása mellett zajlott a két pozsonyi evangélikus templom erőszakos kisajátítása és katolizálása, amely egy csapásra véget vetett a városban a reformáció korának. Három évvel később Kollonich főszerepet játszott a Mária-oszlop felállításában is.

Kollonich utasítása szerint a Mária-oszlopnak a Magyar Kamara által viselt költségei magukba foglalták egy név szerint nem ismert salzburgi kőfaragómester honoráriumát a márványoszlop elkészítéséért, annak szállítási költségét vízi úton Pozsonyig, valamint az oszlop felállítását elvégző kőfaragó és két segédje úti-költségét ésapidíját.⁸ A levél tehát nem szól a Mária-szobor elkészítéséről.

Feltehetően azért salzburgi kőfaragót bíztak meg a munkával, mert a város közelében, az adneti kőfejtő-

8 MNL OL, E 41 (*Litterae ad cameram exaratae*) 1675, Nr. 145.: „[...] cum hodie lapicida Salisburgensis cum Statua Beatae Virginis actualiter perfecta, et proxime in foro Civitatis ante templum Sancti Salvatoris erigenda in aqua descendat et pro pretio cum

ben jó minőségű vörös márványt bányásznak, amely rendkívüli tömörsége miatt fagyútíró, és így különösen alkalmas kültéri szobrok számára. A müncheni Mária-oszlop és a bécsi Szentháromság-emlék is adneti, illetve unterbergeri márványból készült.

A vörösmárvány oszlop felállítására 1675. április 25-én került sor,⁹ a fehér mészkőből faragott Mária-szobrot feltehetően nem sokkal később helyezték el rajta. A talapzat felirata szerint az együttes május 23-ára készült el, ám sajátos módon a források ennek kapcsán semmilyen ünnepegről nem szólnak: a Mária-oszlop felszentelésére csak december 7-én, a Szeplőtelen Szűz ünnepének vigíliáján került sor. Ekkor Szelepcsényi György esztergomi érsek benedíktálta a Mária-oszlopot, amit a szobornál tartott első nyilvános áhítat (litánia) követett.

Ikonográfiai program és dedikációs felirat

A müncheni, bécsi és prágai Mária-oszlopok talapzatának négy sarokpillérén elhelyezett mellékalakok a pozsonyi Mária-oszlopon elmaradtak, a mű ikonográfiai programja ugyanakkor kiegészült más elemekkel. Az előképektől eltérően a pozsonyi Mária-oszlop nemcsak a Szeplőtelen Szűz tiszteletét hirdeti, hanem egy másik, a protestánsok által ugyancsak elutasított katolikus hittételt is, Krisztus valóságos jelenlétét az oltáriszentségben. Ez a tartalmi kettősség valószínűleg egyfelől abból eredt, hogy a Mária-oszlop „célközönsége” a város evangélikus többségű lakossága volt, másrészt megfelelt a Habsburg-dinasztia *Pietas Austriaca* néven ismert szakrális reprezentációs modelljének, amelynek a Mária-tisztelet és az eucharisztikus áhítat volt a két fő pillére.

A *Pietas Mariana* és a *Pietas Eucharistica* összefonódása a Mária-oszlop képi programja mellett a dedikációs feliratban is tükröződött. A vörösmárvány oszlop fejeze-

tén álló szobor fején koronával ábrázolja az Istenanyát, amint az eretnokséget és a pogányságot jelképező sárkányon és holdsarlón áll. A karján a gyermek Jézussal ábrázolt Szűz Mária tehát győztes Immaculataként, a Mennyei Királynéjaként és Istenanyaként jelenik meg. Az oszlopfejezeten körben szárnyas kerubfejek láthatók, ami azt a benyomást kelti, hogy Mária a mennyei szférában lebeg.

Az oltáriszentség tematikája a talapzat elülső oldalán jelenik meg: a mintegy ministránsként, karingben ábrázolt angyalok monstrenciát emelnek a magasba, s ezáltal fejezik ki hódolatukat Krisztus teste iránt. A források szerint a „szűzi tisztaságú márványból” faragott szobor, illetve Mária ruhája egykor aranyozva volt, a müncheni előképhez hasonlóan, az oszlopot pedig balusztrádos korlát vette körül.¹⁰

Az aranytól ragyogó, fején koronát viselő Mária alakja tehát egykor a „Mennyei és a Föld királynéjaként” jelent meg az oszlopon, amint azt a *Litterae Annuae* tudósítása is hangsúlyozza, mégpedig a város „profán” terétől korláttal elkerített „szakrális” mezőben. Az oszlopfejezet volutáiról induló szalagon függő máltai kereszt Kollonich Lipótra utal, aki 1650-től a Máltai lovagrend tagja volt.

A máltai kereszt a Kollonich által később állíttatott két Mária-oszlopon is megjelent: a bécsújhelyi püspök-ként 1678-ban, a pestis elmúltáért állíttatott bécsújhelyi oszlop fejezetén éppúgy látható, mint a győri püspök-ként 1687-ben, Buda visszavívásáért hálából állíttatott győrin. A pozsonyihoz hasonlóan ezeken is Szűz Mária holdsarlón és sárkányon taposó, megkoronázott alakja kapott helyet (5. kép).

A pozsonyihoz hasonlóan a bécsújhelyi és a győri Mária-oszlop talapzatán is megjelennek a monstrenciát tartó angyalok, ami arra utal, hogy mindhárom esetben Kollonich Lipót határozhatta meg az együttes ikonográfiai programját.¹¹

Amint már említettük, a pozsonyi Mária-oszlop talapzatán olvasható felirat I. Lipót német-római császárt és Magyarország apostoli királyát nevezi meg a

ipso convento super solutionibus sibi in defalcationem istius pretii cum ipso conventi iam actualiter praestiti adhuc centum quinquaginta florenos [...] cum dictus lapicida cum duobus suis servis Posonii ad erigendam dictam columnam aliquam diu permarari debeat [...].”

9 LICHNER 1861. 74.

10 LA 1675 (ÖNB Hss Cod. 12072). 19: „Ubi statua Virginea ex Virgine candoris marmore excisa, perquem vestis lacinias undique inaurata supra proceram columnam ex rubeo marmore politam integre eminuít, totusque cancellorum circa columnae pedem ordo [...] peractum fuit.” A Mária-oszlop eredeti kialakítását Rudolf Alt 1848 körüli akvarelleje dokumentálja (Pozsony, GMB, ltsz. A 1858).

A balusztrádot feltehetően 1854-ben távolították el, amikor a szeplőtelen fogantatásról szóló dogma kihirdetése alkalmából renoválták a Mária-oszlopot. Ld. N. N.: Bericht über die Wirksamkeit der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale im Jahre 1856 und ersten Semester 1857. *Jahrbuch der Kaiserl. Königl. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 2. 1857. XXXV.

11 Kollonitsch rendkívül tudatosan valláspolitikai céljainak szolgálataiba állíttotta a Mária-oszlopot. Erről tanúskodik, hogy 1672. július 17-én, a főtéri evangélikus templom elvétele előtti estén a loretoi Szűz képét tette ki pozsonyi háza elé egy mécsessel, a város új, „katolikus” korszakának előhírnökeként. Ld. SCHRODL 1906. 246.

5. A Szeplőtelen Szűz szobra a győri Mária-oszlopon, 1687

Mária-oszlop donátoraként.¹² A talapzat hátsó oldalán látható magyar címer ugyancsak I. Lipót magyar királyi címét hangsúlyozza.

A talapzat két oldalán olvasható hosszú dedikációs felirat a Mária-oszlop felállításának indítékait és célját világítja meg. Eszerint I. Lipót hálából állíttatta a *trophaeum*-nak, azaz a győzelmi emlékműnek nevezett Mária-oszlopot, „emlékezve a kapott kegyelmekre”, hogy előmozdítsa a szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária, a Magyar Királyság patrónájának tiszteletét. A felirat a

török legyőzésével és a lázadások lecsendesítésével az országban teremtett békességet nevezi meg az Isten által gyakorolt kegyelem tárgyaként. A szöveg itt az 1664. évi szentgotthárdi csatára és a Wesselényi-összeesküvés leverésére utal, továbbá minden bizonnyal az evangélikus templomok 1672-ben zajlott elvétele és katolizálása nyomán keletkezett konfliktusokra is, így az 1674-es gályarabperre. A Mária-oszlop tehát a bécsi udvar ezen katonai és (vallás)politikai sikereinek „győzelmi jeleként” született.¹³ A szöveg úgy tünteti fel I. Lipót uralkodásának ezen eseményeit, mint amelyek a Magyarok Nagyszonya közbenjárására Isten akaratából, az Úr kegyelméből következtek be, s amelyekért az uralkodó hálából, *ex voto* állíttatta a Mária-oszlopot.

A Habsburg-uralkodók Isten-közelségének ideája, vagyis az a gondolat, hogy a dinasztia Szűz Mária oltalma alatt, Isten kegyelméből uralkodik, a *Pietas Austriaca* eszmerendszerének központi eleme volt, s mint láttuk, a bécsi Mária-oszlop feliratában is megjelent.¹⁴ A pozsonyi felirat arra is utal, hogy Isten ezeket a kegyeket Mária mint *Patrona Regni Hungariae* közbenjárására gyakorolja I. Lipót mint magyar királynak. A dedikációs felirat tehát összekapcsolja a Habsburg *Pietas Mariana* eszméjét a *Regnum Marianum* magyarországi hagyományával, s ezáltal mintegy a Habsburg-dinasztia magyarországi uralmának szakrális legitimitációját biztosítja.

A dedikációs felirat szerint a szoborállításnak „az Oltáriszentség és a Megváltó” tiszteletének helyreállítása is célja volt, mivel a Megváltóval a „szentostyában szentségsértő módon bántak”. Ennek a homályos utalásnak a tartalmát a *Litterae Annuae* 1687. évi kötetének bejegyzése világítja meg, amely szerint I. József magyar királlyá koronázása előtt két héttel, 1687. november 21-én, Mária bemutatása ünnepén az uralkodópár a Mária-oszlopnál imádkozott, s megjegyzi, hogy az oszlop felállításának egyik indoka az volt, hogy a bártfai evangélikusok meggyalázták az oltáriszentséget.¹⁵

12 LEOPOLDUS / ROMANORUM IMPERATOR / SEMPER AUGUSTUS / HUNGARIAE REX APOSTOLICUS / ARCHIDUX AUSTRIAE / MEMOR / ACCEPTARUM GRATIARUM / INTELLIGENS / MULTIPLICEM OBLIGATIONEM / PROVIDENS / REGNO SIBI, SUIS, / SENATU POPULOQUE HUNGARIAE / OMNIQUE CHRISTIANITATI / LAUDATUR SS. SACRAMENTUM / ET SINE MACULA CONCEPTA / VIRGO MARIA. // GLORIAE SALVATORIS / IESU CHRISTI DOMINI NOSTRI / IN SACRA HOSTIA / NUPER SACRILEGE TRACTATAE / IN AEVUM REPARANDA / HONORI MARIAE VIRGINIS / SINE MACULA CONCEPTAE / PATRONAE REGNI HUNGARIAE / MAGNAE DOMINAE NOSTRAE / SEMPER MAGIS AUGENDO / POST TURCAM PULSUM / SEDITIONES COMPESCITAS / PROCURATAM TRANQUILITATEM / ISTUD TROPAEUM POSUIT / ANNO SALVATIS MDCLXXV / MENSE MAI DIE 23.

13 A jezsuiták *Litterae Annuae* című krónikájának a szoborállításról szóló beszámolója egyenesen az „eretnekség fölött aratott

magyarországi győzelem” emlékének nevezi a Mária-oszlopot. Vö. LA 1675 (ÖNB Hss Cod. 12072). 19: „[...] colossus Immaculata Coelorum terrarumque Reginae ad S. Salvatoris templum erigeretur. Positus is fuit mense Maio, ut esset immaculatae conceptionis vindex, et subactae per Hungariam haeresis index.”

14 Herbert KARNER: *Pietas Mariana und die Heilung der Städte: Sakralität des Herrschers im öffentlichen Raum*. In: *Sakralisierung des Herrschers an europäischen Höfen. Bau – Bild – Ritual – Musik*. Hg. von Herbert KARNER–Eva-Bettina KREMS–Jens NIEBAUM–Werner TELESKO. Regensburg, Schnell & Steiner, 2019. 145.

15 LA 1687 (ÖNB Hss Cod. 12084). fol. 5r: „Ipse Caesarea Leopoldus I. et Eleonora Magdalena [...] coram devota immaculatae Virgini Statua, per Bartfenses Regis Civitatis incolas Lutheranos in poenam impie tractati Sanctissimi Sacramenti publico in foro erecta [...]”

Az Udvari Haditanács 1675. május 25-i ülésének jegyzőkönyve szerint a Mária-oszlop felállításával egy időben Kollonich – Sigbert Heister pozsonyi parancsnok jóváhagyásával – lebonttatta a bitófát, amely egyébként szintén márványoszlophoz volt erősítve,²⁶ mivel az zavarta volna a pár lépéssel távolabb felállított Mária-oszlop összképét és hatását.²⁷

Ez a körülmény fontos s mindeddig nem ismert eleme a Mária-oszlop szemantikai kontextusának. A Mária-oszlop ugyan nem közvetlenül az akasztófa helyén került felállításra, hanem pár lépéssel távolabb, mégis a konszolidálódás és a megbékélés jeleként váltotta fel a vesztőhelyet a piactéren.²⁸ A Mária-oszlop arra rendeltetett, hogy a megfélemlítés helyett a meggyőzés eszközeként szolgáljon, s ekként ösztönözze Pozsony lakosságát az uralkodó iránti hűségére.²⁹

A főtér katolizálásához és szakralizálásához a Mária-oszlop mellett egy másik Mária-kép is hozzájárult, amely néhány méterrel távolabb, a városháza tornyán kapott helyet, ugyancsak 1675-ben. Ez év áprilisában a városi tanács tisztújítása során a polgármesteri és a városbírói posztra is katolikus polgár került, míg korábban mindig evangélikusok, majd 1662-től felváltva katolikusok és evangélikusok álltak a város élén. A katolikus hatalomátvitel a szimbolikus politika nyelvén is kifejezésre jutott: 1675-ben a városi tanács egy – mára elpusztult – Mária-képet festetett a városháza tornyára, amely a városi tanácsban bekövetkezett felekezeti fordulatot volt hivatva reprezentálni.³⁰ A következő évben, 1676-ban egy Mária-szobrot is elhelyeztek a városháza tornyának sarkán, amely egy holdsarlón álló Madonna-szobrot ábrázol.³¹ A Szeplőtelen Szűz alakja ezáltal kétszer is megjelenik a város főterén.

Mint már említettük, 1700 körül a Mária-oszlop „vizuális környezete” a kétféjű sas alakjával is kiegészült, amikor elkészült a jezsuita templom kapuoromzatának stukkódíszje.

A Mária-oszlop mint a város palládiuma a főtéren elhelyezkedő két kút profán szoboralakjaival is „kommunikált”, amelyek szintén a város „védelmezőit” jelenítették meg. Ezek egyike az 1572-ben Miksa király által állíttatott Roland-kút, amely páncélos lovagként, kezében az ország és a város címerével ábrázolja a szentként tisztelt frank lovagot, aki Hispániában, a szaracén hódítók elleni harcban halt mártírhalált. A lovag alakja itt az uralkodó alteregójaként, a város és a Magyar Királyság oltalmazójaként jelenik meg.

A másik kutat 1592-ben alakították ki a tér északi részén: a medence közepén álló oszlop tetején egy oroszlán tartja Pozsony címerét. Az oroszlán nemcsak vízköpőként szolgál, hanem a kút és a város jelképes őreként is.³² (Az oroszlános kutat egyébként az 1930-as években áthelyezték egy másik térre.)

A 16–17. század során tehát a piacteret fokozatosan benépesítették a város jelképes palládiumai, s ezek kezdeti világi karaktere fokozatosan szakrális jellegűvé vált.

A talapzat felirata szerint a Mária-oszlop 1675. május 23-ára készült el. Ebben az évben erre a napra esett az Úr mennybemenetelének ünnepe, másnap pedig Szűz Mária, a keresztények segítségére liturgikus ünnepe volt. Ekkor volt a harmadik évfordulója a pozsonyi evangélikusok elleni lázadás és felségsértés vádjával lefolytatott per kezdetének is.³³ A per 1672 tavaszán a Szelepcsényi György érsek által elnökölt nagyszombati rendkívüli törvényszék előtt zajlott, s a bírák között Kollonich Lipót is jelen volt. Ez a per vezetett végül a pozsonyi evangélikus templomok kisajátításához és katolizálásához.³⁴

26 MAURER 1887. 94 (forráshivatkozás nélkül); ÖStA, KA, HKR Prot., Bd. 348, Reg. fol. 348v; Bd. 349, Exp. fol. 390v. (Köszönöm Pálffy Gézának az iratról készült fotókat.)

27 MAURER 1887. 94.

28 Hasonló „oszlopcsere” került sor az alsó-ausztriai Zwettlben 1727-ben, ahol a piactéren, egy akasztófa helyén állították fel a Szent-háromság-oszlopot. Ld. SCHEUTZ 2018. A győri kálváriát szintén a városi vesztőhely helyén alakították ki 1713-ban. Ld. BEOV 1939. 105.

29 A korabeli felekezeti ellentéteket jól érzékelteti, hogy Johann Liebergott pozsonyi evangélikus polgár naplójában a Mária-oszlopot „kínzóoszlopnak” (*Martensäule*) titulálta. Ld. LICHNER 1861. 74: „1675 am 25. April haben die Katholischen eine marmelsteinerne Säule, oder, wie sie es nennen, eine Martersäule aufsetzen lassen, mitten auf dem Platz, vor der gewesenen evangelischen Kirche.”

30 1675-ben a város 6 forintot fizetett Sárossy István pozsonyi festőnek a képért („Frauenbildt auf dem Rathausturm”). Ld. FIDLER 1997. 235.

31 1676-ban a város 43 forintot fizetett Lorenz Püro pozsonyi szobrásznak a Mária-szoborért. Ld. FIDLER 1997. 229.

32 A szobor ma a Námestie SNP téren áll. Talapzatán egykor latin felirat volt olvasható: „[...] Tu fons justitiae, patriam defende potenter, Hostibus a saevis, ignibus indomitis.” Ld. MATTHIAS BÉL: *Notitia Hungariae Novae Historico Geographica*, I. Vienna, Ghelen, 1735. 630.

33 A nagyszombati rendkívüli törvényszéket 1672. május 23-án állították fel, s a pozsonyi vádlottakat erre a napra beidézték. Az ítélet-hirdetésre június 13-án került sor. Ld. MOLLER 1673. 111, 117; *Historia collegii Posoniensis ad S. Salvatorem societatis Jesu*, II. 1672–1720. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ab 98. 12: „Agebatur interim in Aula ut excessus rebellium iure dirimeretur atque iuxta patriae leges puniretur, quod clementissime annuit Caesar adeoque III. Archiepiscopus 23. Mai 1672 ab certis causis Tyrnaviae Tabulam regiam indixit [...]” Az újabb irodalom a tárgyalás kezdetét május 27-re teszi, mivel a tárgyalás csak ezen a napon kezdődött meg. Ld. NÉMETHY Sándor: A Delegatum Judicium Extraordinarium Posoniense anno 1674 története és jogászai kritikája. *Theologiai Szemle*, 24. 1981. 164; KÁDÁR 2014. 214.

34 KÁDÁR 2014. 214.

6. Franz Messmer–Wenzel Pohl: *Mária Terézia koronázási menete*, 1768
Bécs, Magyar Köztársaság Nagykövetsége (részlet)

A Mária-oszlop kultuszformáló szerepe

A 17. század utolsó harmadában a Mária-oszlop fontos szerepet játszott a katolikus kultuszformák pozsonyi meghonosításában. A szobor felszentelésével egy időben, 1675. december 7-én Kollonich Lipót alapítványt tett egy kórus számára, hogy szombatonként a loretoi litániát énekeljék a Mária-oszlopnál,³⁵ összefüggésben azzal, hogy a katolikus hagyomány a szombatot Szűz Mária emléknapjaként tartja számon. A *Litterae Annae*ek és a pozsonyi jezsuiták krónikájának tanúsága szerint a

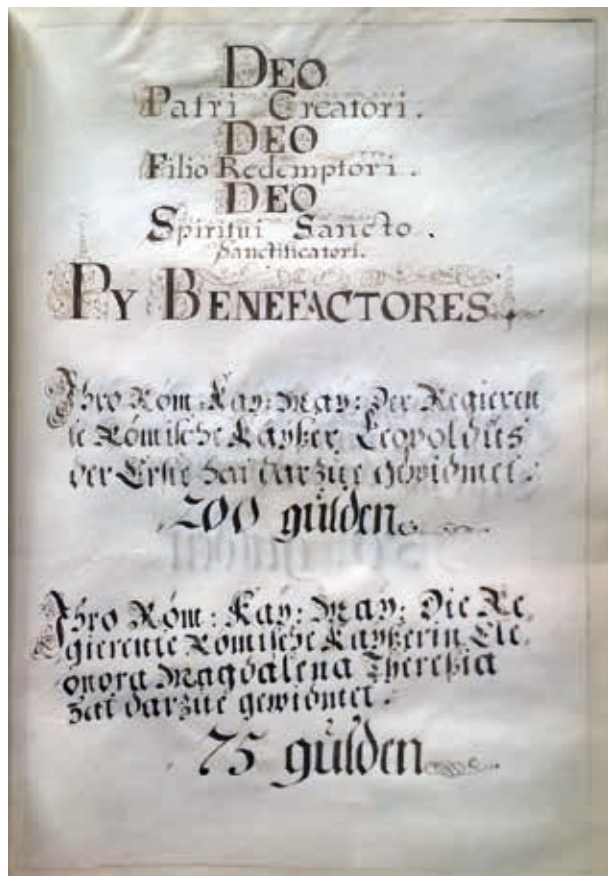
Mária-oszlop ettől kezdve a Mária-ünnepekhez kapcsolódó áhítatok kitüntetett helye lett. Az első nyilvános áhítatra 1675. december 7-én, a szeplőtelen fogantatás ünnepének vigíliáján került sor, amikor Szelepcsényi György érsek és számos magyar főúr jelenlétében a loretoi litániát énekeltek a Mária-oszlopnál.³⁶ A litánián az 1673-ban Magyarország kormányzójává kinevezett Johann Caspar von Ampringen is részt vett.

A Mária-oszlop felállítása után I. Lipót csak egy alkalommal járt Pozsonyban, 1687 őszén, amikor I. József magyar királyá koronázására is sor került. Két héttel

35 LA 1675 (ÖNB Hss Cod. 12072). 19: „Utque inchoatus eo tempore Marianus hoc in loco cultus continuaretur, sumptibus Excell[entissimi] mi et R[everendissimi] Neostadiensis Episcopi, Regiaequae in Ungaria Camerae Praesidis, fundatus est Musicus chorus, a quo consuetae alias diebus Sabbathinis Litaniae Lauretanae, ante publicam hanc Urbis et regni Patronam Imaginem, circa adveniēns diei

crepusculum decantarentur.” 1680-tól kezdődően III. Ferdinánd egy korábbi alapítványából a kórus évi 300 forint támogatást kapott. Ld. MNL OL, Acta Jesuitica (E 152), Collegio Posoniense, fasc. 19., fol. 295.

36 LA 1675 (ÖNB Hss Cod. 12072). 19; Pozsony, AMB, 2a13; tanácsülési jegyzőkönyvek, 1675–1782, 147.

7. Bejegyzés I. Lipót császár és Eleonóra császárné adományáról a budai Szentháromság-oszlop donátorainak emlékkönyvében Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Kéziratgyűjtemény, ltsz. 14083

a koronázás előtt, november 21-én, Mária bemutatása ünnepén I. Lipót és Pfalz-Neuburgi Eleonóra részt vett a Mária-oszlopnál tartott áhítaton, amelynek során térden állva énekelték a loretoi litániát. A *Litterae Annuae* megfogalmazása szerint az uralkodópár ezáltal „nyilvánosan is kifejezte a Szeplőtelen Szűz iránt táplált különleges tiszteletét”.³⁷

37 LA 1687 (ÖNB Hss Cod. 12084). 5.

38 AMB, tanácsülési jegyzőkönyvek, 1683–1687, fol. 383r: „Eodem demnach Lorenz Höffling Schundknecht alhier bey den jenigen Burger[lichen] Aufzug, welcher zu ehren der damahls anhero gebachten König[lichen] Hung[arischen] Cran [sic!] gehalten worden, mit einer Flinten, die Er mit Papier geladten ganz unachtsamber undt also straffmässiger Weise auff daß alhier am Blaz [fol. 383v] vor der Kirchen auf der Marmor Seülen stehende Bildnuß der See- ligst[en] und Hochgebenedeydten Jungfrauen undt Mutter Gottes

Itt jegyezzük meg, hogy két hónappal korábban egy különös incidens is zajlott a Mária-oszlopnál: 1687. szeptember 8-án a Szent Koronát Bécsből Pozsonyba szállították, s ünnepélyes menetben vitték fel a várba. Amint a menet átvonult a főtéren, és elhaladt a Mária-oszlop előtt, a báméskodó tömegből egy Lorenz Höffling nevű – minden bizonnyal evangélikus – férfi egy pisztolyból papírgalacsinnal rálőtt a Mária-szoborra, eltalálta a szobor fejét, s ezért perbe fogták.³⁸

A kultusz kapcsán végezetül meg kell említenünk a Mária Terézia koronázásának jeleneit ábrázoló bécsi kancelláriai festményciklusnak azt képét, amely a főtéren átvonuló koronázási menetet ábrázolja. A festmény azt a pillanatot örökíti meg, amint Mária Terézia megáll a Mária-oszlop előtt, s az oszlop felé fordulva mintegy tiszteleg a Boldogságos Szűz, azaz a *Patrona Hungariae* előtt. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a ceremónia korabeli leírásai nem tesznek említést arról, hogy a menet megállt volna a Mária-oszlop előtt, s Mária Terézia ily módon fejezte volna ki névpatrónusa iránti hódolatát. (I. József és III. Károly pozsonyi koronázása kapcsán sem szólnak erről a források.) A *Zeremonialprotokolle* tanúsága szerint ugyanakkor a királynő két héttel később, 1741. július 2-án, Sarlós Boldogasszony ünnepén részt vett a Mária-oszlopnál tartott litánián,³⁹ akárcsak apja, VI. Károly 1712-ben (6. kép).⁴⁰

*

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a pozsonyi Mária-oszlop jelentősége túlmutatott önmagán, a bécsi udvar ellenreformációs programjának jelképévé, a szimbolikus térfoglalás instrumentumává és a rekatolizált város szakralizálásának eszközévé vált, különösen azért, hogy a szobor a három évvel korábban katolizált, azaz az evangélikus gyülekezettől erőszakkal elvett és a jezsuitáknak átadott templom előtt kapott helyet. A dedikációs felirat szerint *trophaeum*ként, azaz győzelmi jelvényként felállított Mária-oszlop azt jelképezte, hogy nemcsak a korábbi evangélikus templomot szabadították meg az „eretnecségtől”, hanem a főteret és a

Maria geschossen, auch solches laut eingezogener Zeügenschaftt an daß Haupt getroffen, alß solle derselbe solcher Unthat willen nach deme er bereith eine Zeith hero mit Arrest angehalten worden, auf besagten Plaz vor bemelte Seülen geführt, undt alda alß in Loco Delicti durch die Stadt-Trabanten mit Schlägen abgestrafft werden.”

39 Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle, 18, fol. 317r.

40 *Historia collegii Pasoniensis ad S. Salvatorem societatis Jesu*, II. [1672–1720]. Budapest, Egyetemi Könyvtár, Ab 98, o. n.

8. Kétféjű császári sasos kartus a budai Szentháromság-oszlop talapzatán. Klósz György felvétele, 1890 körül (részlet)
Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Fényképtár, ltsz. 26625

város egységét is. A Szeplőtelen Szűz szobrának jelenléte tehát jelképesen (re)katolizálta és mintegy szakralizálta a teret és a várost. Az 1675. évi *Litterae Annuae* a Mária-oszlopot a hittérítés hatékony eszközeként mutatja be: a forrás szerint az evangélikusok kezdetben gúnyolódtak a Mária-szobron, később azonban egyre inkább tisztelni kezdték azt.⁴¹

A Mária-oszlop nemcsak szakralizálta a városi teret, hanem mindennél világosabban jelezte a fokozatosan hitet váltó és katolikussá váló város hűségét a katoli-

kus uralkodó iránt, aki a *Patrona Hungariae* oltalma alatt kormányozza királyságát.

A pozsonyi Mária-oszlop modellként szolgált a Magyar Királyság nagyobb városaiban a 17. század végén emelt hasonló köztéri szakrális emlékekhez is, mint például a már említett, Kollonich Lipót által állíttatott győrihez, vagy az 1679-ben Besztercebánya főterén, az ottani jezsuiták által állított Mária-oszlophoz. Ez utóbbit azonban a Thököly-felkelés alatt, 1682-ben ledöntötték, s csak 1719-ben állították a helyére újat.⁴² A magyarországi Mária-oszlopok nagy része egyébként a besztercebányaihoz hasonlóan a 18. században készült, összefüggésben az ország török hódoltság utáni fokozatos konszolidációjával.

A pozsonyi Mária-oszlophoz hasonlóan I. Lipót a budai Szentháromság-szobor felállításában is fontos szerepet játszott.⁴³ Az 1691-es pestisjárvány során tett fogadalom nyomán készült első, 1706-ban felállított, majd 1712-ben a Zsigmond térre áthelyezett Szentháromság-oszlop felállítására 1699. szeptember 28-án az uralkodó 200 forintot adományozott, majd Eleonóra császárné is követte példáját, aki 75 forinttal járult hozzá, két fiuk, a trónörökös József és Károly főherceg pedig 50 és 25 forinttal támogatta a szobor felállítását, amint arról a Szentháromság-szobor mecénásainak emlékkönyvében található bejegyzés is tanúskodik (7. kép).⁴⁴

Az 1713-ban készült második Szentháromság-oszlopon a császári mecénatúra emlékét a talapzaton elhelyezett három címerpajzs egyike őrizte. A Magyar Királyság és Buda város aranyozott címere mellett a harmadik oldalon elhelyezett kartusban a kétféjű sas volt látható, mellkasán a magyar címerrel, míg nem 1906-ban eltávolították azt (8. kép).⁴⁵

41 LA 1675 (ÖNB Hss Cod. 12072). 19: „colossus Immaculata Coelorum terrarumque Reginae [...] ringantur licet et prope rumpantur invidia acatholici, magis magisque solidatur semper ac honoratur.”

42 Nádasy Ferenc már 1650 körül Mária-oszlopot állíttatott a csepregi plébániatemplom előtt, ahol 1643-ban katolizált. Fodor János kassai bíró már 1673-ban kezdeményezte egy Mária-szobor felállítását, a terv azonban csak 1723-ban valósult meg. A Mária-oszlopok további korai példái: Feketevár (Schwarzenbach) (1679); Gelle (Holice) (1689); Fraknó (Forchtenstein) (1694); Boldogasszony (Frauenkirchen)

(1700); Vágújhely (Nové Mesto) (1696); Selmecbánya (Banská Štiavnica) (1711).

43 SCHOEN Arnold: *A budavári Szentháromság-szoboremlék*. Budapest, Uránia, 1918.

44 SCHOEN Arnold: *A Zsigmond-téri Szentháromság-szobor. Tanulmányok Budapest Múltjából*, 4. 1936. 201.

45 Az eredeti állapotot Klósz György 1890 körüli fényképe dokumentálja. Ld. Budapest Főváros Levéltára, HU.BFL.XV.19.d.1.07.010.

Rövidítések

AMB – Pozsony, Archív Mesta Bratislavy

LA – *Litterae Annuae*. ÖNB Hss

MNL OL – Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

ÖNB Hss – Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung

ÖStA, AVA, HKA – Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Hofkammerarchiv

ÖStA, KA HKR – Bécs, Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat

FIDLER 1997

Petr FIDLER: Beiträge zu einem Künstler- und Kunsthandwerkerlexikon des Donaugebietes (Österreich, Slowakei und Ungarn): Exzerpte aus den Archiven in Preßburg und Tyrnau. IV. Teil. *Ars. Časopis Ústavu Dejín Umenia Slovenskej Akadémie Vied*, 30. 1997. 1–3. 221–252.

KÁDÁR 2014

KÁDÁR Zsófia: A pozsonyi Szent Salvator-templom katolikus használatba vétele (1672–1673). In: *KoraújkorÁSZ: Koraújkor-történettel foglalkozó doktoranduszok tanulmányai*. Szerk.

KÁDÁR Zsófia–KÖKÉNYESI Zsolt–MITROPULOS Anna Diána. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2014. 200–229.

LICHNER 1861

Johann Pogner's Verzeichniß über den Bau der evangelischen Kirche in Presburg von 1636 bis 1638 und Johann Liebergott's Tagebuch von den Verfolgungen der Evangelischen in den Jahren 1672 bis 1683 nach den Handschriften der evang. Bibliothek mit Urkunden. Hg. von Paul LICHNER. Preßburg, Carl Wigand, 1861.

MAURER 1887

Joseph MAURER: *Cardinal Leopold Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn: Sein Leben und sein Wirken*. Innsbruck, Rauch, 1887.

MOLLER 1673

Daniel Wilhelm MOLLER [„Reinmundus Rimandus“]: *Preßburger Kirchen- und Schul-Verlust...* H. n., k. n., 1673.

PAULER 1876

PAULER Gyula: *Wesselényi Ferencz nádor és társainak összeesküvése, 1664–1671*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1876.

SCHRÖDL 1906

SCHRÖDL József: *A pozsonyi ág. hitv. evang. egyházközösség története*. Pozsony, Ág. Hitv. Evang. Egyházközösség, 1906.

S. VARGA 2002

S. VARGA Katalin: *Vitetnek ítélőszékre...: Az 1674-es gályarabper jegyzőkönyve*. Pozsony, Kalligram, 2002.

Saint Mary's Column in Pozsony (Bratislava), as a *trophaeum*

One important segment of Géza Galavics's rich and wide-ranging scientific career comprises his publications related to the artistic representation in Hungary of the Habsburg rulers. This study examines a lesser known aspect of this topic and presents the history of Saint Mary's Column, which was erected by Leopold I in 1675 in the main square of Pozsony (Bratislava), thus paying tribute to the memory of the present author's erstwhile *Doktorvater*.

The cult of the Virgin Mary played a prominent role in the sacral representation of the Habsburgs and in the sacral legitimization of their power. One of the most significant monuments in Hungary of the Habsburg *Pietas Mariana* is Saint Mary's Column, erected by Leopold I in 1675 in the main square of Pozsony. Placing the statue of the Immaculate Virgin, the Triumphant Virgin Mary, in the main square of the capital city of the Kingdom of Hungary, at a time when its population was still largely Lutheran, was a spectacular demonstration of the absolutist religious policy pursued by the Viennese court and the Hungarian Catholic Church in the 1670s, which aimed to recatholicise the nation and liberate it from "Protestant heresy".

Exploiting the internal political situation that arose after the Wesselényi Conspiracy (Magnate Conspiracy) was foiled (1670), the Viennese court and the Hungarian Catholic Church began an extremely intense process of recatholicisation in Pozsony, which was also manifested in the restructuring of the city's sacral spaces. As a first step, in 1672, the Jesuit Order, who had settled in the city in 1608 but were still without their own church, were given the Lutheran church on the main square; then three further religious orders were established in the city: the Brothers of Mercy (1672), the Ursulines (1676) and the Capuchins (1676). The erection of Saint Mary's Column in 1675 was therefore as part of the Catholic expansion underway in the 1670s, and it was placed, moreover, in front of the former Lutheran church that had been catholicised and given to the Jesuits three years earlier.

The inscription on the pedestal names Leopold I as the donor of Saint Mary's Column, although according to the sources, the statue was erected under the direction of Lipót (Leopold) Kollonich, Bishop of Bécsújhely (Wiener Neustadt), president of the Hungarian Court Chamber since 1671, while the costs were paid for out of the chamber's budget.

Saint Mary's Column was consecrated on 7 December 1675, on the eve of the Feast of the Immaculate Conception. The column was blessed by György Szelepcsényi, Archbishop of Esztergom, following which the first public devotion (litany) at the statue was held.

The long dedication inscribed on the two sides of the pedestal casts light on the motives and objectives behind the installation of Saint Mary's Column. According to the text, it was in gratitude that Leopold I erected the column, referred to as a *trophaeum*, that is, a victory monument, "in memory of the mercies received", in order to promote devotion to the immaculately conceived Virgin Mary, patron saint of the Kingdom of Hungary. The peace established in the country with victory over the Ottomans and the suppression of rebellions is described in the inscription as the outcome of the mercy of God. Here the text is alluding to the Battle of Szentgotthárd in 1664 and to the thwarting of the Wesselényi Conspiracy, as well as to the conflicts that arose in the wake of the appropriation and catholicisation of the Lutheran churches in 1672, such as the Galley-Slave Trial of 1674. Saint Mary's Column was therefore created as a "symbol of the triumphs" of these military and (religious) political successes of the Viennese court. These events in the reign of Leopold I are referred to in the text as having occurred due to the will of God and the mercy of the Lord, through the intervention of the Blessed Lady of the Hungarians, in gratitude for which Saint Mary's Column was erected *ex voto* by the ruler.

TÁRGYSZAVAK

Habsburg-ház, reprezentáció, Mária-kultusz, rekatolizáció, Pozsony, Mária-oszlop

KEYWORDS

House of Habsburg, representation, cult of the Virgin Mary, recatholicisation, Bratislava, Saint Mary's Column

